

A pszi-tudások mint társadalmi diskurzusok – a humán tudományok a hatalmi viszonyok kontextusában (OTKA-K 109148)

Záró szakmai beszámoló (2014. jan. 1 – 2017. dec. 31.)

Borgos Anna

A kutatócsoport tagjai a téma egyes részterületeihez kapcsolódó elsődleges és másodlagos szakirodalom gyűjtését és feldolgozását végezték könyvtári, levéltári kutatás, valamint interjúk formájában. A témák magukban foglalták az I. világháború és a Tanácsköztársaság kapcsolatát a pszichoanalízissel, a nők szerepét és helyzetét a magyar pszichoanalitikus mozgalomban, a korai pszichoanalízis és a metapszichikai kutatások tudományos demarkációs vonalait, valamint a pszichológia pedagógiai és szociálpolitikai kapcsolódásait, illetve II. világháború utáni intézményes, szakmai és szakmapolitikai folyamatait Magyarországon. A kutatás eredményeit a résztvevők számos hazai és nemzetközi publikáció és konferencia-előadás, valamint egyetemi kurzusok formájában is közzétették.

A 2014-es év nagyrészt az anyaggyűjtéssel, illetve interjúk készítésével telt. A 2015-ös év legfontosabb eredménye egy kutatócsoportunk által megszervezett, részben az MTA pályázati támogatásával megvalósult nemzetközi konferencia volt, amely a pszichotudományok és a politika sokrétű kapcsolatát járta körül 25 előadással, 12 külföldi előadóval Oroszországtól az Egyesült Államokig, *Psycho-Politics. The Cross-Sections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences* címmel. (A részletes programot lásd: <http://www.imagoegyesulet.hu/tartalom.php?kategoria=4&azonosito=165>) 2016-ban kutatócsoportunk fő közös tevékenysége a konferencia átdolgozott előadásainak tanulmánykötetté szerkesztése volt. A kéziratot a CEU Press vette gondozásba. 2017-ben a Borgos Anna, Erős Ferenc és Gyimesi Júlia által szerkesztett *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences* című tanulmánykötetet a lektorálás és az átdolgozások után a CEU Press elfogadta kiadásra. A kötet megjelenése a tervezetthez képest némi késéssel, 2018-ban várható. A projektre egy év hosszabbítást kértünk és kaptunk, így az 2017. december 31-én zárult.

Az alábbiakban részletezzük a kutatás résztvevőinek a projekt időtartama alatt végzett munkáját és legfontosabb eredményeit. (A publikációk az online felületen láthatók.)

Borgos Anna, a projekt vezető kutatója a korai magyar női pszichoanalitikusok első generációjának életútját, szociális háttérét és életművét kutatta. A kutatás többek között kimutatta, hogy harmincas évek második felében, Európán belül Magyarországon volt a legmagasabb a női analitikusok aránya. Az (ön)életrajzi és szakmai szövegekből az is kitűnik, hogy a magyar női analitikusok személyes és munkakapcsolata Ferenczi Sándorral egyenrangúbb volt, mint női kortársaiké Freuddal, és analitikus technikájukban is felismerhető (az ortodox iránytól elszakadó, interszubsztivitásra és egyenrangúságra törekvő) Ferenczi hatása. A kutatás során számos eddig ismeretlen pszichoanalízistörténeti dokumentum került közlésre és feldolgozásra. A vizsgálódás arra is rámutatott, hogy a női pszichoanalitikusok első generációja speciális, kettős (függő és kiváltságos) helyzetben volt. Ez a munkájukon, szövegeiken is érződik, és intézményes pozícióikat is meghatározta: elsősorban terapeuta, képző, fordító, szervező, közvetítő szerepekben látjuk őket; kevésbé elméleti vagy szervezeti irányítóként. Ugyanakkor az analitikus nemének jelentése és jelentősége egészen más volt a női pszichoanalitikusok első generációja számára. A nemi hovatartozás kérdését nem érzékelték olyan meghatározónak, mint szakmai identitásukat vagy később egyre inkább zsidó származásukat.

2014 májusában a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt; kutatásokat végzett a Bécsi Freud Múzeum könyvtárában és archívumában, a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület archívumában és a Bécsi Egyetemi Könyvtárban. A források információkat nyújtottak a legjelentősebb osztrák és magyar női analitikusok szervezeti és szakmai tevékenységéről, a szakmai találkozásokról és személyes kapcsolatokról is a magyar női analitikusok és osztrák kortársaik között. 2014 októberében londoni tanulmányúton volt, a Freud Múzeum és a British Psychoanalytical Society archívumában folytatott kutatást, ahol a Bálint Alice hagyatékában található személyes és szakmai dokumentumok feldolgozását folytatta. Frissen feltárt naplói tükrében rekonstruálta Bálint Alice életútját és munkásságát, személyes, szakmai és társadalmi-politikai összefüggésben. 2016-ban „Pszichoanalízis és társadalomkritika” tematikával különszámot szerkesztett az *Imágó Budapest* folyóirat számára. Bemutatta és elemezte a pszichoanalitikus nőiség-elméletek történetét egy (magyar nyelven úttörőnek számító), társadalmi nemekkel kapcsolatos elméleteket és kutatásokat ismertető tanulmánykötetben. 2017-ben kötetbe rendezte a korai magyar női pszichoanalitikusok életművével kapcsolatos vizsgálódásait, amelynek megjelenése 2018-ban várható a Noran Libro Kiadónál. A kutatás eredményeinek egy részét angol nyelven is publikálta egy pszichológiatörténeti évkönyvben. Több recenziót is publikált

pszichológiatörténeti munkákról (angol, és magyar nyelven), és számos hazai és nemzetközi konferencián vett részt, ahol pszichoanalízis- és nőtörténeti, valamint a társadalmi nemekkel és szexuális kisebbségekkel kapcsolatos kutatásait prezentálta.

Erős Ferenc több tanulmányban és előadásban foglalkozott a magyarországi pszichoanalitikus mozgalom kezdeteivel, Ferenczi Sándor életművének társadalmpolitikai vonatkozásaival. Elemezte a pszichiátria és a pszichoanalízis szerepét a „háborús neurózisok” diagnózisában és terápiájában az első világháború idején. Több írásában és előadásában vizsgálta a rasszizmus és a kollektív erőszak történeti-pszichológiai vonatkozásait, valamint a műtfeldolgozás és az emlékezetkultúra szociálpszichológiai kérdéseit.

2015-ös publikációinak és előadásainak fő témái a következők voltak: 1. Az első világháború lelki sérültjeinek kezelésére vonatkozó korabeli pszichiátriai és pszichoanalitikus megközelítések kontextuális vizsgálata és elemzése; 2. A pszichonalízis trauma-fogalmának fejlődése, különös tekintettel Ferenczi Sándor munkásságára; 3. A pszichoanalízis politikai filozófiája és társadalomképe Ferenczitől Erich Frommig; 4. A magyar pszichológia múltjában meglévő rasszista tendenciák feltárása; 5. A migráció és az asszimiláció pszichoanalitikus és szociálpszichológiai vonatkozásai, migránsok és menekültek egykor és ma. 2016 áprilisa és augusztusa között a bécsi Wiesenthal Institute for Holocaust Studies ösztöndíjasa volt. Kutatómunkája keretében a holokaust trauma pszichoanalitikus fogalmának előzményeivel, a háborús neurózisok kérdésével, valamint a trauma és emlékezet problémájával foglalkozott. E témakörökben több hazai és nemzetközi konferencián tartott előadást. 2017-ben a magyar pszichoanalízis történetének néhány kevésbé ismert vonatkozásával foglalkozott, így Székely Béla szerepével, Mérei Ferenc és a pszichoanalízis viszonyával. Elméleti tanulmányban elemezte Freud tömegpszichológiájának főbb fogalmi összefüggéseit és mai jelentőségét. Több írásban foglalkozott az „utóemlékezettel”, a történelmi traumák irodalmi és filmes ábrázolásának kérdéseivel. 2016-ban *Psziché és hatalom* címmel tanulmánykötetet publikált, amely az OTKA által támogatott kutatásainak legfontosabb eredményeit tartalmazza a pszichoanalízis történetével, a politikai hatalomhoz való viszonya tekintetében.

Gyimesi Júlia a spiritizmus magyarországi recepciójával, a spiritiszta jelenségek korai lélektani vizsgálataival és kritikáival foglalkozott. Kutatásának egyik célpontja a Magyar Metapszichikai Tudományos Társaság tagjainak tevékenysége volt. Eredményei szerint a

Magyarországon domináns ún. evangéliumi spiritizmus nem tette lehetővé a spiritizmus tudományos irányainak valódi fejlődését, így a spiritizmus és a tudományos lélektan – Európa más országaiban oly megtermékenyítő – kapcsolatrendszere sem tudott teljes egészében kibontakozni. Foglalkozott a korai parapszichológia és a pszichológia, illetve pszichoanalízis kapcsolatával is. Emellett fontos kutatási területe volt a magyarországi spiritizmus, metapszichikai kutatás, valamint pszichikai kutatás történetének, tudományos recepciójának és hatásainak vizsgálata. Eredményei a magyar pszichológia történetét új szempontokkal egészítik ki, csatlakozva ahhoz a nemzetközi kutatási irányhoz, melynek célja a modern okkultizmus, spiritizmus illetve korai parapszichológia tudománytörténeti vonatkozásainak feltárása. Külön figyelmet szentelt az animális magnetizmus közép-európai hagyományainak; elsődleges célja a magyarországi animális magnetizmus történeti rekonstrukciója volt. A pszichoanalízis és a nyugati ezotéria osztrák-magyar kontextusának kutatását eddig feltáratlan forrásokkal és elemző tanulmányokkal sikerült gazdagítani. Eredményeit több magyar és angol nyelvű tanulmányban publikálta.

Kovai Melinda a pszichológiai tudások és szakmai közegek 1945 utáni átpolitizált működésének szereplőit, pozícióit, intézményeit, stratégiáit vizsgálta. Részben a kutatás eredményeiből született 2015-ben az *Imágó Budapest* folyóirat általa szerkesztett „Egyéni szociális probléma” c. tematikus száma. Tanulmányozta és értelmezte a csoportpszichológia alakulásának és a pszichotudományok ideológiai kapcsolódásának történetét. 2016 júliusában a L’Harmattan Kiadónál publikálta a kutatás keretében készült monográfiáját, *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban* címmel, amelyről azóta több elismerő recenzió is született.

Friedrich Melinda a hatalmi viszonyok megjelenését kutatta a pszichoanalízis intézményesülésének kezdeti éveiben. A hatalmi harcok nem csupán személyek között, hanem az egyes pszichoanalitikus irányzatok és egyesületek között is zajlottak. Ebből a szempontból is vizsgálendő az egyesületek személyi összetétele. A 2014-es évben az alábbi részterületekkel foglalkozott: Otto Gross hatalom-felfogása, Wilhelm Stekel pszichoanalízis-története és a pszichoanalitikus egyesületek tagjainak végzettsége az 1910-es és 20-as években. 2015-ben megtörtént a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagjainak létszám és végzettség szerinti feltérképezése és kiértékelése az 1913-1939 közötti időszakban, összevetve a rivális egyesületek (Független Orvosanalitikusok Egyesülete, Magyar

Individuálpszichológiai Egyesület) taglétszámával és végzettség szerinti összetételével. 2016-ban teljes bibliográfiát készített a pszichoanalízis reprezentációjáról az 1913–1939 közötti időszak egyes reprezentatív sajtótermékeiben (*Pesti Napló, Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Népszava, Színházi Élet*). A bibliográfia feldolgozása az alábbi részterületeken történt meg: (1) Ferenczi Sándor alakja a napisajtóban; (2) statisztika készítése a bibliográfia tételeiről laponkénti és évenkénti bontásban; (3) az írói álnévvel vagy monogrammal jelzett cikkek szerzőinek beazonosítása. 2017-ben feldolgozta a magyar pszichoanalízis intézményes differenciálódásának történetét és a pszichoanalitikusok sajtószerelését 1910 és 1939 között. Megvizsgálta a pszichoanalitikus egyesületek tagságának összetételét is 1913 és 1939 között. Eredményei szerint a két pszichoanalitikus egyesület (Magyar Pszichoanalitikai Egyesület, Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesülete) képviselőinek sajtószerelése a vizsgált dokumentumokban egyenletes volt (*Az Est, Budapesti Hírlap, Esti Kurir, Magyarország, Népszava, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Ujság, Világ, Színházi Élet, Tolnai Világlapja*).

Berkovits Balázs pszichológiai és pszichiátriai kategóriákra és szubjektumokra vonatkozó konstrukcionista megközelítéseket elemzett. A vizsgálat nem arra irányul, hogy a pszichotudományok által objektívnak tekintett hátrányok, fogyatékoságok miatt hogyan válik valaki pszichiátriai beteggé, hanem hogy miképp születnek meg ezek a besorolások. A megközelítések különbségeit episztemológiai státuszukat illetően a magyar gyógypedagógia és az oktatásszociológia vitáján keresztül illusztrálta. A kutatómunka mellett lefordította Michel Foucault: *A rendellenesek* című könyvét, amely a L'Harmattan Kiadónál jelent meg 2015-ben.

Máriási Dóra a magyar pszichológia háború utáni újraintézményesülésének témájához kapcsolódó könyvtári és levéltári források gyűjtését és feldolgozását végezte, valamint életútinterjúkat vett fel a magyarországi szociálpszichológia jelentős szereplőivel. A kutatás eredményeit több előadás és magyar és nemzetközi tanulmány formájában tette közzé.